

STRATEGII DE ÎNLĂTURARE A BULLYING-ULUI ȘCOLAR ÎN SCOPUL PREVENIRII TRAUMELOR PSIHOLOGICE LA ADOLESCENȚI

STRATEGIES FOR REMOVING SCHOOL BULLYING IN ORDER TO PREVENT PSYCHOLOGICAL TRAUMA IN ADOLESCENTS

COCIUG Victoria IP LT „Bogdan Petriceicu Hașdeu” ,
Cadru Didactic de Sprijin (Republica Moldova)

COCIUG Victoria „Bogdan Petriceicu Hașdeu”
Theoretical High School, Support teacher (Republic of Moldova)/
E-mail: vvascautan4@gmail.com;

CZU 37:316.613.43

Rezumat

Tema „Strategii de înlăturare a Bullying-ului școlar în scopul prevenirii traumelor psihologice la adolescenți”, presupune caracterizarea specificului fenomenului de Bullying și elaborarea modelului de strategie didactică relevantă unui proces educațional axat pe înlăturarea bullying-ului școlar în scopul prevenirii traumelor psihologice la adolescenți.

Noutatea și originalitatea științifică a temei constă în evidențierea aspectelor pozitive ale strategiilor, metodelor moderne, interactive, activ-participative, incluse în programul strategic de prevenire și intervenție, în urma aplicării căruia urmărindu-se scopul de a învăța pe adolescenți să gestioneze sentimentele și experiențele negative, să facă față agresiunii și bullying-ului.

În articol este propus un model de strategie didactică axată pe înlăturarea bullying-ului școlar în scopul prevenirii traumelor psihologice la adolescenți, căutarea căilor de eficientizare a gestionării efective a bullying-ului școlar, argumentarea necesității implicării active a copiilor ca agenți ai prevenirii, identificării și abordării bullying-ului în școală, în scopul formării cunoașterii orientate spre aptitudini bazate pe acțiune și a competențelor centrate pe schimbare.

Cuvinte-cheie: strategie, bullying ,prevenire, intervenție, traumă psihologică, adolescenți.

Summary

The theme "Strategies for removing school bullying in order to prevent psychological trauma in adolescents", involves the characterization of the specificity of the Bullying phenomenon and the elaboration of the model of didactic strategy relevant to an educational process focused on the elimination of school bullying in order to prevent psychological trauma in adolescents.

The scientific novelty and originality of the theme consists in highlighting the positive aspects of the strategies, modern, interactive, active-participatory methods, included in the strategic program of prevention and intervention, following the application of which is aimed at teaching children to manage negative feelings and experiences, to cope with aggression and bullying.

In the article is proposed a model of didactic strategy focused on the elimination of school bullying in order to prevent psychological trauma in adolescents, the search for ways to

streamline the effective management of school bullying, the argumentation of the need for active involvement of children as agents of prevention, identification and approach to bullying in school, in order to form knowledge oriented to skills based on action and competences centered on change.

Keywords: *strategy, bullying ,prevention, intervention, psychological trauma, adolescents.*

Introducere

Școala este o instituție a societății care ne crește, educă și formează copiii pe o perioadă lungă a vieții lor. În timp, școlile, ca instituții obligatorii, se dezvoltă constant, se transformă și se modifică rapid, lucru care este perceput și judecat diferit de elevi, profesori și părinți. În prezent, școlile sunt considerate atât „un spațiu educațional și pentru dezvoltare personală, transfer și conservare de cunoștințe” cât și o „instituție educațională, un mediu protejat, un spațiu de viață, un tărâm al experienței, o autoritate de socializare, un instrument de selectare și o instituție de reproducere a societății”. Școala joacă un rol important în viața cotidiană a copiilor și, la fel ca în cazul programei școlare, se așteaptă să îi învețe pe copii să gestioneze sentimentele și experiențele negative și să facă față agresiunii și bullying-ului. Indiscutabil, școala este cheia pentru dezvoltarea cognitivă și sănătatea mintală și emoțională a elevilor. Este foarte important ca în aspectul prevenirii acestui fenomen să se țină cont de punctul de vedere al copiilor și perspectiva lor asupra provocărilor precum bullying, siguranță și bunăstare la școală.

Tematica abordată vine să ofere un sprijin practic profesorilor și profesioniștilor din educație în gestionarea efectivă a bullying-ului în școală. În acest scop, vă va prezenta o abordare de intervenție pe baza implicării active a copiilor ca agenți ai prevenirii, identificării și abordării bullying-ului în școală. Elevii adolescenței se confruntă cu sarcina de a-și găsi locul în lumea instituției școlare extinse, cu toate structurile și regulile sale. Ei trebuie să învețe și cum să construiască relații și să-și formeze un simț al apartenenței la spațiul său intern și la conviețuirea în comunitate împreună cu grupuri și indivizi diverși. Elevii trebuie să învețe „cum să se adapteze unul la altul, să accepte și să respecte regulile, să dea naștere și să pună în aplicare propriile idei într-un mod corespunzător, să fie capabili să gestioneze dezamăgirile și constrângerile”.

În calitate de instituție educațională, școala stabilește o gamă de cerințe specifice: performanțele școlare ale elevilor sunt în mod sistematic inspectate, examinate și comparate cu ale celorlalți. Deloc surprinzător, așteptările și presiunea percepută în ceea ce privește realizările, precum și stresul legat de acestea, pe de-o parte și un climat școlar negativ în general [6, pag. 5], de cealaltă parte, sunt factori importanți care facilitează bullying-ul în școală. În funcție de resursele personalității lor, de mediul de proveniență cultural și social și de circumstanțele vieții,

elevii sunt echipați în mod diferit să facă față provocărilor personale și sociale din partea școlii. Totuși, este vital să învețe să facă față cerințelor și provocărilor, pentru că este o competență cheie și o condiție obligatorie pentru o viață împlinită ca adult.

1. Definirea fenomenului Bullying-ului și tipologia acestuia.

Etimologic cuvântul bullying se regăsește în secolul XVI, “my bully” însemna “dragul meu”, “iubitul meu”, fiind rădăcina cuvântului danez boele. Un secol mai târziu a apărut pentru prima dată cu sensul actual, dar abia în secolul XX acest cuvânt a dobândit definițiile academice folosite astăzi. Ca verb, to bully înseamnă: a intimida, a speria, a domina, printre altele. „Bully” este o persoană care își folosește puterea și tăria sa pentru a speria sau răni persoanele mai slabe. Pe baza a aproape 40 de ani de cercetare, implementare și evaluare a programelor de prevenire, Prof. Dr. Dan Olweus, profesor cercetător în psihologie din Norvegia, este considerat pionier pe tema bullying-ului. Acesta vine să definească bullying-ul în felul următor: „Un elev este agresat atunci când el/ea este expus, în mod repetat în timp, unor acțiuni negative din partea unuia sau mai multor elevi.... O acțiune negativă este situația în care o persoană provoacă intenționat, sau intenționează să provoace, durere fizică sau discomfort unei alte persoane, prin contact fizic, cuvinte sau în alte moduri.” [4, pag. 6]

Bullying-ul mai este definit ca una dintre cele mai complexe forme de comportament agresiv și violență. Cu toate acestea, nu fiecare act de violență este o acțiune de bullying. Conform studiului Organizației Mondiale a Sănătății privind comportamentul sănătos la copiii de vârstă școlară, bullying apare atunci când un elev este: „tachinat în mod repetat într-un mod care nu îi place... Dar nu este bullying atunci când doi elevi de putere sau autoritate similară se ceartă sau se bat. Nu este bullying nici atunci când un elev este tachinat într-un mod prietenos și glumeț”.

Ken Rigby este un alt cercetător renumit în domeniul bullying-ului, un fost profesor, psiholog și academician, care a lucrat pe tema aceasta timp de peste 25 de ani. În studiile și publicațiile sale ample, el luminează natura dinamică a fenomenului de bullying. Astfel din cercetările lui se evidențiază fenomenul de bullying ca fiind „O dorință de a răni + acțiune dureroasă + dezechilibru de putere + (tipic) repetiție + utilizarea nedreaptă a puterii + plăcere evidentă din partea agresorului + sentiment de opresiune din partea victimei.” [8, pag. 6]

Cea mai caracteristică trăsătură a bullying-ului este definită ca o relație de putere asimetrică și dezechilibrată dintre cei care agresează și cei care sunt agresați. În plus, nu este

ocazional sau un eveniment singular, ci un tipar comportamental care se repetă în timp împotriva aceleași persoane cu o diferență evidentă de putere. Prin diverse acte de bullying, elevul mai puternic țintește în mod sistematic, intenționat și crud să rănească, să sperie sau să intimideze persoana mai slabă. După cum am menționat mai sus, nu este o simplă tachinare. Contrar miturilor larg răspândite despre autoapărarea victimei, victima nu se poate apăra prin propriile eforturi. Bullying-ul nu se oprește de la sine fără intervenție din exterior [1, pag. 25]. Bullying reprezintă o formă de abuz emoțional și fizic, care are trei *caracteristici*:

- Intenționat - agresorul are intenția să rănească pe cineva;
- Repetat - aceeași persoană este rănită mereu;
- Dezechilibrul de forțe - agresorul își alege victima cea mai vulnerabilă, slabă, din punctul lui de vedere și care nu se poate apăra singură.

Olweus a făcut diferența între trei tipuri de bază de comportament tip bullying:

- *fizic*, presupune folosirea contactului fizic pentru a-i intimida pe ceilalți, prin: intimidare fizică, amenințare, hărțuire, vătămare, simularea violenței, ridicarea pumnului, lovire, împingere, distrugerea lucrurilor celuiilalt, gesturi obscene, hărțuirea sexuală, încălcarea spațiului personal, înjosirea unei persoane în mijlocul unui grup;
- *verbal*, este caracterizat de acțiuni verbale sau scrise, rău intenționate, cum ar fi: injuriile, comentariile sexuale neadecvate, folosirea sarcasmului, amenințările, criticile, un limbaj neadecvat;
- *emoțional/psihologic*: excluderea intenționată a cuiva dintrun grup sau activitate, manipulare, ridiculizare;

Pe lângă aceste trei tipuri identificate mai putem adăuga și *Bullying-ul social* care face referire la lezarea reputației sau a relațiilor cuiva incluzând: bârfitul, lansarea și răspândirea zvonurilor despre cineva, punerea unei persoane într-o situație stânjenitoare în public, folosirea puterii formale, a titlului sau a puterii financiare ca forme de intimidare, amenințare, hărțuire și/sau vătămare, folosirea sarcasmului la adresa cuiva, provocarea în mod intenționat a unui sentiment de jenă și nesiguranță, excluderea și izolarea unei persoane din punct de vedere de grup, sabotarea în mod intenționat a bunăstării, fericirii sau succesului unei persoane.

Avansând repede în ultima decadă, comunicarea digitală a devenit un mijloc vital de exprimare pentru tineri și copii, o platformă pentru întâlniri virtuale și relații sociale între nativii digitali. Cu toate acestea, spațiile de comunicare online poartă riscuri multiple pentru bullying. În acest context mai putem identifica încă o formă de comportament tip bullying, acesta poartă numele de *cyberbullying* care la rândul său are loc și mai ușor, pentru că este mult mai facil ca o

persoană să se ascundă în spatele unor ecrane și să aibă anumite comportamente. Mai mult, oricine are un smartphone cu conexiune la Internet poate hărțui pe altcineva, fără a fi nevoit să își dezvăluie identitatea reală. Cyberbullying-ul nu mai este limitat de curtea școlii sau de colțurile străzii, ci poate avea loc 24 de ore din 24. Acesta presupune hărțuirea și amenințarea în mediul online și implică mai multe persoane, fără a necesita puterea fizică. Acestea pot include mesaje de intimidare, insulte, hărțuire sexuală sau ridiculizare și ocară. În contrast cu bullying-ul tradițional, o trăsătură comună a acestora este anonimatul frecvent al agresorilor cibernetici. *Cyber grooming* este un alt fenomen al erei digitale cu o întindere și consecințe îngrijorătoare - folosirea Internetului pentru inițierea de contacte (virtuale), hărțuire sexuală și posibil abuzul sexual al copiilor și al tinerilor [6, pag.9]. Câteva alte fenomene cum ar fi sexismul cibernetic, misoginismul cibernetic și mesajele erotice au multe lucruri în comun – toate se bazează pe stereotipuri de gen adânc înrădăcinate. Concentrate în general pe perspectiva că în contextele sociale și culturale particulare, ideile despre ce sunt sau ce ar trebui să fie femeile (fetele) și bărbații (băieții), stereotipurile pot fi, în același timp, prescriptive în mod rigid. Ele devin problematice atunci când sunt utilizate ca un vehicul pentru a discrimina alți oameni pe baza sexului lor. În acest mod, stereotipia legată de sexe, fiind larg răspândită în sistemele educaționale, contribuie la o creștere a dezechilibrului de putere dintre fete și băieți, oferind pretext și justificare pentru bullying-ul în școală. Atunci când nu sunt puse la îndoială, descrierile rigide ale rolurilor sexelor și stereotipurile negative pot declanșa un bullying pe bază de sex și inegalitate.

Peste 100 de școlari și adolescenți au participat la interviuri special create și discuții de tip focus grup, exprimându-și părerile despre bullying. Copiii și adolescenții au definit și descris bullying-ul într-o varietate de moduri. Indiferent de diferențe, ei au împărtășit povestiri similare despre modul în care înțeleg bullying-ul și problemele cu care se confruntă la școală. „... Și bullying poate fi și atunci când prietenii tăi se întorc împotriva ta și nu mai vrei să te duci la școală.”

Ținând cont de aceste lucruri, este necesar ca să fie implicați întotdeauna copiii și luați în serios întotdeauna ce spun ei [2, pag.13].

a. Factorii de risc și consecințele bullying-ului asupra adolescenților.

Bullying-ul poate avea loc indiferent de context, însă adolescenții care sunt agresați prezintă unul sau mai mulți factori de risc: sunt percepuți ca fiind diferiți față de colegii lor – sunt fie supraponderali sau subponderali, poartă ochelari sau se îmbracă diferit, sunt transferați recent la școala respectivă sau nu își pot permite ceea ce au ceilalți elevi; sunt percepuți ca fiind slabi sau

incapabili de a se apăra; sunt depresivi, anxioși sau au o stimă de sine scăzută; sunt mai puțini populari decât ceilalți și au puțini prieteni. Pe de cealaltă parte, subiecții susceptibili de a-i intimida pe ceilalți (*bullies*) pot fi: cei care au putere socială mai mare, sunt preocupați de popularitatea lor și le place să domine sau să fie responsabili în fața celorlalți; mai izolați, deprimați sau anxioși, au o stimă de sine scăzută, sunt mai puțin implicați la școală și nu le pasă de sentimentele celorlalți; mai agresivi, din cauza frustrărilor dezvoltate de-a lungul timpului; nu au o relație foarte apropiată cu părinții sau au probleme în familie; nu pot respecta regulile, văd violența ca pe un răspuns pozitiv și au prieteni care îi agrează pe alții, la rândul lor. În anumite definiții de rol, tiparul bullying este prezentat ca un triunghi sau chiar un dreptunghi, implicând agresorul, asistenții agresorului (numiți și adepți), victima, martorii pasivi și posibila apărători, care sprijină activ victima, luând o poziție clară și opunându-se agresorului. Conform lui Olweus și altor oameni de știință, într-un „cerc de bullying” tipic sunt implicați o gamă întreagă de protagoniști [4, pag. 7]. Important de notat este că distribuția rolurilor nu este statică, rolurile se pot schimba în mod dinamic între elevii care interacționează.

Semne ale victimei bullying-ului: Este recomandat ca părinții să fie atenți la anumite semne de avertizare care pot indica faptul că copilul este victima bullying-ului sau, dimpotrivă, că îi agrează pe alți copii. Recunoașterea acestor semne este un prim pas important în luarea măsurilor împotriva bullying-ului, pentru că nu toți copiii care sunt agresați vor solicita ajutor – ei vor suferi în tăcere și se vor lupta singuri cu agresorul. În cazul copiilor agresați pot apărea presupusele *semne*: leziuni sau lovituri inexplicabile, haine, cărți, dispozitive tehnologice sau bijuterii pierdute sau distruse, dureri frecvente de cap sau de stomac, stări de rău sau mințitul cu privire la starea de sănătate, modificări ale obiceiurilor alimentare, cum ar fi supraalimentarea sau subalimentarea, tulburări de somn și coșmaruri frecvente, scădere a performanței școlare, pierderea interesului pentru învățare, pierderea bruscă a prietenilor sau izolarea socială, apariția unui sentiment de neputință și scăderea stimei de sine, manifestarea unor comportamente autodistructive, cum ar fi fugitul de acasă, autovătămarea sau gândurile suicidare. [5, pag. 8]

Efectele bullying-ului asupra victimei: Bullying-ul are efecte negative asupra sănătății victimei și a familiei acesteia, atât pe termen scurt, cât și pe termen lung. Pentru ca acest fenomen să fie stopat, este crucial ca persoanele să înțeleagă cu adevărat cât de traumatizant poate fi bullying-ul. Efectele acestui fenomen pot fi: izolare socială, răni produse la nivel fizic și efectele acestora la nivel psihic: lovituri, contuzii, care contribuie la un nivel de stres ridicat, anxietate, depresie; afecțiuni ale pielii, problemele cu stomacul și inima, care pot fi agravate din cauza stres-ului resimțit atunci când un copil este agresat; un sistem imunitar scăzut, ulcere și

alte afecțiuni cauzate de anxietate și stres; apariția unui sentiment de rușine; tulburări ale somnului; modificări ale obiceiurilor alimentare; scăderea stimei de sine; dureri de cap, de stomac, dureri musculare (pot fi simptome psihosomatice, ce nu au o cauză medicală cunoscută); performanțe școlare reduse din cauza scăderii capacității de concentrare [3, pag. 23];

Efectele bullying-ului asupra agresorului pot fi:

- Pe termen scurt: performanțe școlare slabe și scăderea frecvenței la orele de curs; dificultate în menținerea relațiilor sociale; creșterea riscului de consum abuziv de droguri și alcool.
- Pe termen lung: riscul de a-și abuza familia și copiii; manifestarea unui comportament antisocial; dificultatea de a se integra profesional pe piața muncii.

Consecințele *bullying-ului* pot fi: depresie cronică; dificultatea de a stabili relații interpersonale de durată, care duce la izolare socială; gânduri și tentative de suicid; tulburări de anxietate; sindromul de stres post-traumatic; comportament autodestructiv, inclusiv auto-vătămare; abuz de droguri și alcool; riscul de a dezvolta o tulburare psihică. Așadar, pe măsură ce copiii agresati devin adulți, ei vor continua să aibă dificultăți în resimțirea respectului și stimei de sine, vor avea dificultăți în dezvoltarea și menținerea relațiilor cu ceilalți și vor evita interacțiunile sociale, vor dezvolta un sentiment intens de vină și vor avea cu greu încredere în oameni, aspect care le va afecta relațiile cu ceilalți, inclusiv la locul de muncă. Anumite studii arată că bullying-ul poate cauza schimbări la nivelul creierului și astfel crește riscul de a dezvolta tulburări psihice, având, totodată, consecințe asupra proceselor care formează memoria.

Totuși, este important de menționat că bullying-ul are *efecte și asupra agresorului*, pentru că acesta adoptă acest tip de comportament din mai multe motive sunt: o nevoie de un statut, de putere mai mare, o dorință puternică de a controla și domina, impulsivitate, lipsa empatiei, căutarea recunoașterii statutului lor de persoane care dau tonul, plăcerea provocată de vederea victimei oprimată [9, pag. 8]. Adesea, atât agresorii cât și victimele au peisaje interne similare. Unii copii pun o „armură de agresor” pentru a-și ascunde slăbiciunile și pentru a evita să devină victime. Mască unui agresor este un scut care îi ascunde interiorul vulnerabil. Majoritatea agresorilor altor persoane au fost victime ale violenței în copilărie [2, pag. 16]. Dacă nu sunt luate măsuri de stopare, acest tip de comportament va persista și chiar se va înrăutăți de-a lungul timpului.

Pentru identificarea și înlăturarea la timp a fenomenului dat, este foarte important colaborarea dintre părinți și mediul școlar în scopul intervenției eficiente de prevenire a efectelor și consecințelor negative asupra adolescenților.

2. Strategii didactice axate pe înlăturarea bullying-ului școlar în scopul prevenirii traumelor psihologice la adolescenți.

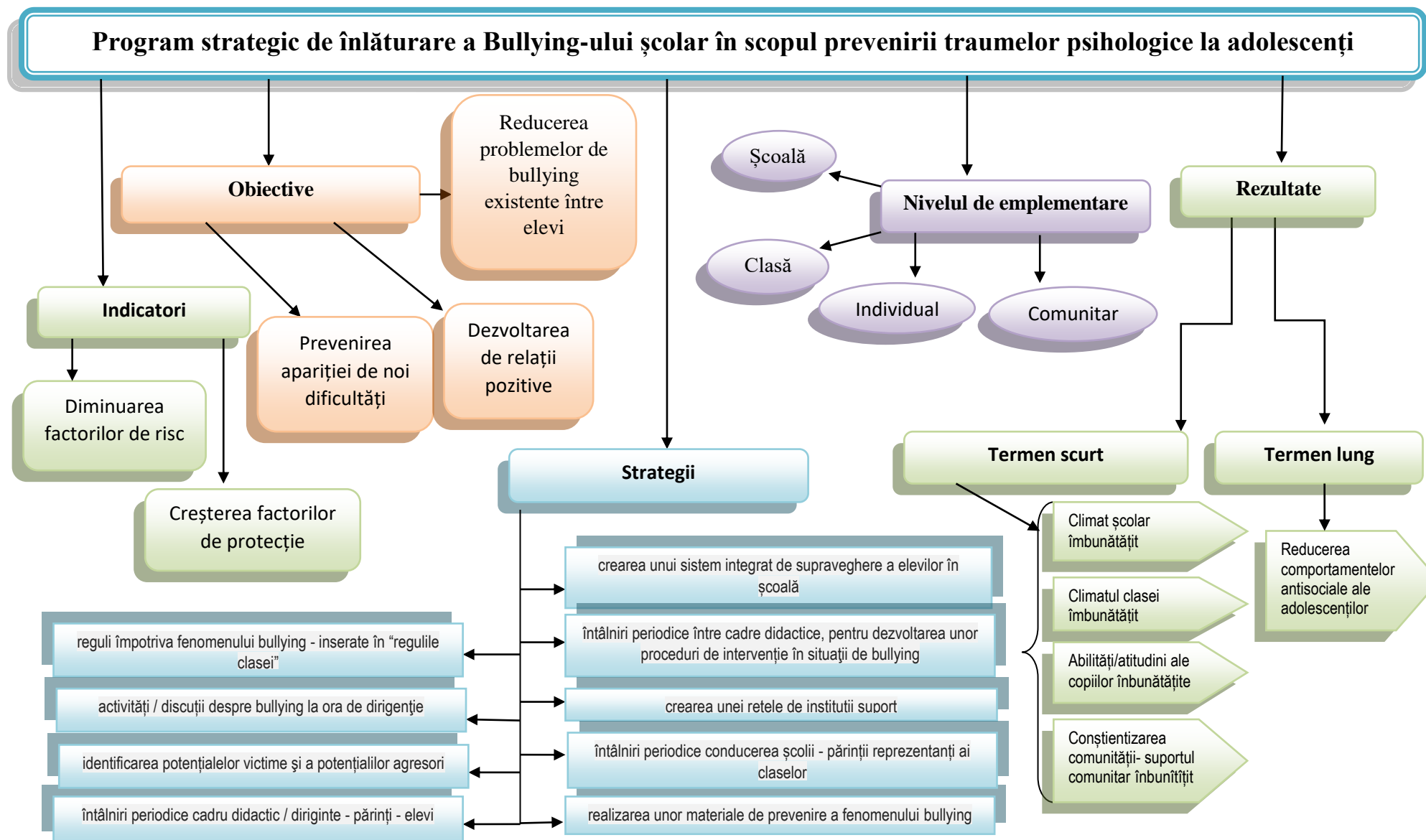
Principalele obiective urmărite sunt: reducerea comportamentelor de bullying existente în rândul elevilor adolescenți, prevenirea noilor comportamente de bullying și realizarea unor mai bune relații între semenii în școală. Acestea pot fi realizate prin restructurarea mediului social al copilului la școală și construirea unui sentiment de comunitate în rândul semenilor și adulților.

Astfel în acest context, sunt redate pe scurt principiile și elementele cheie ale strategiilor propuse, pentru a le putea utiliza drept cadru model pentru propriile acțiuni școlare în scopul intervenției ca răspuns la fenomenul de bullying.

Modelul de prevenire a bullying-ului ce implică întreg mediu școlar, se bazează pe patru principii cheie care ar trebui respectate de către toți adulții: redarea căldurii și interesului pozitiv și implicarea în viețile elevilor; stabilirea limitelor ferme pentru comportamentul inacceptabil; folosirea în mod consecvent a consecințelor negative nefizice, neostile atunci când sunt încălcate regulile; acțiuni ca autorități și modele pozitive [7. pag. 6].

Intervenția anti-bullying efectivă trebuie să includă și o abordare pe mai multe niveluri cu componente multiple la fiecare nivel având ca obiectiv general asigurarea în școală a unui mediu sigur și pozitiv de învățare:

Fig. 1: Program strategic de înlăturare a Bullying-ului școlar în scopul prevenirii traumelor psihologice la adolescenți.

Concluzii

După cum se poate constata, rolul conlucrării părintelui cu profesorului - diriginte este unul major în prevenirea, identificarea, soluționarea situațiilor conflictuale din clasa de elevi. Colaborarea între cadrele didactice ale școlii și părinți poate “ține în frâu” acest flagel de anvergură internațională.

Majoritatea strategiilor anti-bullying presupun existența a două principii pentru combaterea fenomenului:

1. Elevii trebuie să informeze profesorii atunci când au loc situații de bullying.
2. Pedepsirea agresorilor.

Măsurile anti-bullying din cadrul tuturor unităților școlare ar trebui să vizeze următoarele aspecte:

1. Nu îi vom agresa pe colegii noștri.
2. Vom încerca să-i ajutăm pe elevii care sunt agresați.
3. Vom încerca să-i includem pe elevii care sunt excluși.
4. Dacă știm că cineva este agresat, îi vom spune unui adult din școală și unui adult de acasă.

Unul dintre cele mai eficiente moduri de a combate și preveni fenomenul bullying este să oferim elevilor „înțelepciunea” de a cunoaște cum să reacționeze față de agresori. Astfel, colaborarea profesori - elevi se dovedește vitală în acest demers. În consecință, fenomenul bullying va dispărea repede, iar elevii vor fi mai fericiți și mai încrezători în ei înșiși, Scandalurile legate de agresivitatea din mediul școlar sunt niște exemple grăitoare despre cum acest fenomen poate ajunge la niște extreme. Este de datoria noastră, fie profesori, fie părinți, să gestionăm astfel de episoade violente și să reușim să reinstaurăm climatul de liniște și pace în mediul școlar, dar și în familie.

Bibliografie

1. CANDACE, Currie, *Factorii sociali determinanți ai sănătății și bunăstării în rândul tinerilor. Studiul "Comportamentul în sănătate la copiii de vârstă școlară" (HBSC): raport internațional din sondajul 2009/2010* [online]. Copenhaga, Biroul Regional pentru Europa al OMS, 2012 (Politica de sănătate pentru copii și adolescenți, nr. 6). [accesat 13 octombrie 2021]. Disponibil: https://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0003/163857/Social-determinants-of-health-and-well-being-among-young-people.pdf
2. Fundația Asociației Animus (2016). *ASCULTĂ! Ce trebuie să ne spună copiii despre bullying și siguranța la școală*. Produs în cadrul proiectului DAPHNE al UE "Identificarea timpurie și prevenirea bullying-ului în mediul școlar", [online]. JUST/2013/DAP/AG/5372

- [accesat 13 octombrie 2021]. Disponibil: <http://animusassociation.org/wp-content/uploads/2014/03/LISTENENGLISHbookwebversion2.pdf>, 2016
3. NEAMȚU, Cristina, *Devianța școlară - Ghid de intervenție în cazul problemelor de comportament ale elevilor*, Ed.Polirom, Iași, 2003 [citat 13 octombrie 2021].
  4. OLWEUS, Dan, *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*, Wiley - Blackwell, [online]. New-York, U.S.A. decembrie 1993, ISBN: 978-0-631-19241-1 Wiley-Blackwell ,. [accesat 13 octombrie 2021]. Disponibil:<https://www.wiley.com/enus/Bullying+at+School%3A+What+We+Know+and+What+We+Can+Do-p-9780631192411>;
https://www.researchgate.net/publication/228654357_Bullying_in_schools_facts_and_intervention;
https://scholar.google.com/scholar?q=olweus+1993&hl=ro&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar
  5. OLWEUS, Dan, A useful evaluation design, and effects of the Olweus Bullying Prevention Program , Article in Psychology Crime and Law [online]. December 2005 DOI: 10.1080/10683160500255471. [accesat 14 octombrie 2021]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/233019172_A_useful_evaluation_design_and_effects_of_the_Olweus_Bullying_Prevention_Program
  6. OLWEUS, Dan, și LIMBER, Susan, Programul de prevenire a bullying-ului Olweus: implementare și evaluare pe parcursul a două decenii. În: Manual de bullying în școală. O perspectivă internațională [online]. Routledge, New York, 2010. [accesat 14 octombrie 2021]. Disponibil:<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20397997>;<http://dx.doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01015.x>
  7. Planuri pentru o dezvoltare sănătoasă a tinerilor. Programul de prevenire a bullying-ului Olweus [online]. Biblioteca Juridica Virtual del Institut de Investigaciones Juridicas de la UNAM, 2018. [accesat 13 octombrie 2021]. Disponibil: <https://archivos.juridicas.unam.mx/www/bjv/libros/12/5612/4.pdf>
  8. RIGBY, Ken, *How successful are anti-bullying programs for schools?*, Article presented at the The Role of Schools in Crime Prevention Conference convened by the Australian Institute of Criminology in conjunction with the Department of Education, Employment and Training, Victoria, and Crime Prevention Victoria and held in Melbourne, [online] 30 September – 1 October 2002. [accesat 14 octombrie 2021]. Disponibil:https://www.researchgate.net/publication/241231073_How_successful_are_anti-bullying_programs_for_schools